

stavnika teorijskog pristupa u koji »polaze najviše nade« (str. 314). Brubaker je u knjizi *Citizenship and Nationhood in France and Germany* iznio tvrdnju da je »princip državljanstva iznutra inkluzivan a izvana ekskluzivan« i njome, prema Katunariću, pogodio »bit odnosa između sustava moći i nacionalizma« (str. 280). Brubaker analizira državljanstvo kao mehanizam »uključivanja« i »isključivanja« pomoću kojeg je dio razloga za društveno isključivanje s nacionalizma prebačen na državu. Za njega ono predstavlja logiku sustava moći i samo po sebi nije demokratsko.

U zaključnim razmatranjima Katunarić čitatelju objašnjava sintagmu iz naslova djela – *sporna zajednica*. Riječ je, naime, o dvostrukom osporavanju nacije kao zajednice: »primordijalistička škola, donekle slično nacionalizmu, osporava etičku kvalitetu nacionalne pripadnosti, naime njenu pluralističnost, tvrdnjom da je nacija ljudima iznad svega i da je nisu sposobni podijeliti s drugim identitetima, nego se radije sukobljavaju na toj osnovi ... modernistička škola pak, donekle slično službenom antinacionalizmu, drži nacionalnu vezanost artificijelnom, dok druge, kao što je srodstvo, drži prirodnima« (str. 314). U nastavku autor postavlja ključno pitanje »prave« ili »istinske zajednice«.

Na samom kraju djela ukazuje na neke od problema u izgradnji teorije o naciji i nacionalizmu, a najglasniji od njih čujemo od »Karla«, koji nas upozorava da raspravljajući o pitanjima poput onog ontološkog s početka prikaza u drugi plan potiskujemo ona važna. Naime, nismo »ničim dokazali da se ratovi ne vode zbog imperijalističkih motiva zaodjevenih u ruho ideologija i svetih ratova«, zanemarujemo činjenicu da su nacionalizmi »pogonska snaga« kapitalizma te da osnovni sustav »podjele uloga, moći i nejednakosti zbog nacionalizma« nije ugrožen (str. 316).

Ova Katunarićeva knjiga važna je iz nekolicke razloga. Prije svega, knjiga pronalazi

mjesto za kritičku teoriju društva i svodi ideološku pristranost nacionalizmu i službenom antinacionalizmu na najmanju moguću mjeru. Nadalje, smješta nacionalizam i nacionalne sustave u povijesni kontekst te sustavno prikazuje i kritički komentira suvremene teorije o nacijama i nacionalizmu. Utoliko je makrorazinom, kritičkim pristupom, sadržajno i problemski, ona vrijedan i trajan prinos znanstvenom bavljenju navedenim temama i nedvojbeno je »popunila prazninu« koja je postojala na policama naših knjižnica. Nije nevažno ni to da je djelo napisano pregledno i sustavno, ali ne i suhoparno – dapače, autorov stil zanimljiv je i osebujan, nerijetko vrlo slikovit.

Ranka Jeknić

Duško Sekulić *et al.*

Sukobi i tolerancija: o društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija

Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, 2004, 444 str.

Naciji i nacionalnom pitanju/problemu može se u interpretaciji prilaziti s različitih teorijskih pozicija, koje se uglavnom mogu podvesti pod dvije škole, primordijalističku i modernističku (instrumentalističku, konstruktivističku). U temelju razlikovanja tih dvaju pristupa svakako je pitanje o tome je li »nacija nešto što je zadano samom prirodom čovjeka i prisutno kao sastavna odrednica socijalne egzistencije, ili je ona socijalni konstrukt čiji intenzitet ovisi o okolnostima i koji je stvoren na određenom stupnju historijskog razvitka« (str. 11). Teorijska pozicija knjige Duška Sekulića na strani je modernističkog pristupa, što se uočava u analitičkom kategorijalnom aparatu i teorijskoj interpretaciji tih fenomena na bivšem jugo-

slavenskom sociopolitičkom prostoru. Uz nje, u knjizi se nalaze radovi Željke Šporer, Randyja Hodsona, Gartha Masseyja i Josipa Županova.

U primordijalističkim pristupima javlja se poteškoće pri objašnjavanju razdoblja mira, što se događa kod svih onih interpretacija i »interpretacija« koji kad je riječ o sukobima u bivšoj Jugoslaviji, u prvi plan »guraju« stoljetnu etničku mržnju ili »genocidna«, »osvajачka«, »balkanska« i slična obilježja pojedinih nacija. Sociologija bi trebala proučiti okolnosti koje dovode do sukoba, kao i što sve utječe na smirivanje sukoba i afirmaciju suživota pripadnika različitih etničkih/nacionalnih skupina.

Nacionalizam je bio u temeljima obiju Jugoslavija, pa i ove druge, komunističke. Dok je u prvoj Jugoslaviji izrazitu dominaciju imao srpski nacionalizam, uz povremene kompromise i ustupke hrvatskome i slovenskom nacionalizmu, druga je Jugoslavija bila organizirana na ravnoteži starih (već nabrojanih) nacionalizama, kao i novih (muslimanskog, makedonskog, crnogorskog). U Jugoslaviji je, smatra D. Sekulić, stvoren poseban nacionalizam, različit od etničkih a utemeljen u antifašizmu. Partizanski pokret dobio je unutarnju podršku velikog dijela populacije ne samo zbog socijalističkih ideja, već vjerojatno i u većoj mjeri zato što je ponudio federalizaciju Jugoslavije i slamanje srbijanske dominacije na ovim prostorima. Uoči raspada Jugoslavije posebno je bio aktivan srpski nacionalizam. Kako zapaža Sekulić, partijski lideri ostatka Jugoslavije nadali su se da će Milošević biti zadovoljan učvršćenjem svoje vlasti u Srbiji. Zanemarili su da njegov dugoročni cilj uključuje dominaciju nad cjelokupnom državom u centraliziranoj Jugoslaviji ili eventualno uz slovenski odlazak, to jest ostvarenje velike srpske države. Prema autoru, ortodoksni komunističko-nacionalistički režimi s jedne strane te tradicionalni nacionalistički i reformistički nacionalistički režimi s druge, onemogu-

ćili su funkcioniranje Jugoslavije i ubrzali njezin raspad.

Kakva je bila razina međunacionalne tolerancije u bivšoj Jugoslaviji? Etnički i nacionalni identiteti temelj su solidarnosti pripadnika različitih etničkih/nacionalnih skupina, ali i okvir unutar kojega se generiraju sukobi unutar tih skupina, kao i s drugim sličnim skupinama. Modernistička teorija tolerancija smatra da će međuetnička tolerancija biti veća tamo gdje je veći gospodarski razvoj (BDP po stanovniku). Istraživanje provedeno u bivšoj Jugoslaviji 1989/90. demantiralo je te postulate. Tako je najveća netolerancija prema drugim nacionalnim skupinama bila prisutna u Sloveniji (razvijena republika) i na Kosovu (nerazvijena pokrajina), dok je najveća tolerancija opažena u Bosni i Hercegovini i Vojvodini. Nacionalno heterogene republike i pokrajine pokazuju veći stupanj tolerancije, iako je baš na tim prostorima (posebice u Hrvatskoj i BiH) mreža primarnih socijalnih odnosa u ratnim sukobima najviše stradala.

O slomu civilnog poretka i balkanskom krvoproliću pišu autori Županov, Šporer i Sekulić. Prije svega kritiziraju neke prisutne i vrlo »uhodane« interpretacije tih zbivanja. Jedna od takvih jest *teorija zavjere* (ako se, naravno, tu može govoriti o teoriji!), a koriste je različiti akteri ratnih sukoba. Tako JNA govori o zavjeri Zapada, srpski nacionalisti smatraju da je zavjera Kominterne i Vatikana uperena protiv Srbije, dok hrvatski nacionalisti variraju temu hrvatske sloge i tzv. Zvonimirova prokletstva, koje upućuje baš na hrvatsku neslogu. Naravno da autori vrlo kritički obrađuju navedenu interpretaciju, tretirajući takve ideje kao manipulaciju moćnih krugova, a ne kao prijeteću i istinsku zbilju. Nadalje, još prisutnija i naizgled bliža događajima jest *teorija etničke mržnje*. Navode se neki politički i teorijski lideri koji su o tome govorili u kontekstu Balkana i bivše Jugoslavije. Tako je Waren Christopher, američki državni tajnik, još 1993. iz-

javio da je mržnja među Srbima, Hrvatima i Bošnjacima gotovo nevjerojatna i stoljećima stara, čime se objašnjavaju i ratovi u Jugoslaviji. Gellner tako opet s teorijske točke gledišta ističe da modernizacija ne uklanja već potiče nacionalizam, dok drugi dobar poznavatelj te problematike A. Smith smatra da nacionalizam ne izumire već se preobražava i iznova budi. Autori s pravom ističu da je stoljećima stara etnička mržnja kao sintagma korisna u analizi Kosova i međunacionalnih odnosa Albanaca i Srba, dok je u ostalim dijelovima bivše države takva interpretacija neoperativna i bitno redukcionistička. Sekulić i autori odlično zapažaju da je latentna funkcija teze o etničkoj mržnji dobrodošla političkim vođama Zapada jer ih oslobađa odgovornosti i krivnje za političko ponašanje u bivšoj Jugoslaviji, a među širom populacijom stvara osjećaj zadovoljstva vezanog uz navodnu činjenicu (?) da su različiti od tih Balkanaca koji se stoljećima mrze. Sukobi u bivšoj Jugoslaviji, najprije politički a onda i ratni, nisu rezultat nemogućnosti suživota i stoljetne netrpeljivosti, nego borbe oko suvereniteta i prava na osamostaljenje pojedinih dijelova (republika) bivše države. Tu je i *teorija jednake krivnje*. Iako su situacije bile slične na cjelokupnom promatranom geopolitičkom prostoru (raspad socijalizma, redefinicija državnog okvira), različite strategije republičkih elita i (ne)demokratski politički procesi u pojedinim republikama doveli su do nejednake odgovornosti/krivnje za rat i ratne strahote koje su se dogodile.

Teorija medija polazi od pretpostavke da mediji dovode do sukoba i mržnje. No, kako ističe D. Sekulić, sama medijska propaganda nije dovoljna da izazove masovnu netoleranciju. Prema prijeratnim istraživanjima, najmanja međunacionalna tolerancija zabilježena je u Sloveniji i na Kosovu, dok je najviša bila u Vojvodini, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. To demantira tezu o presudnoj ulozi medija, a uzroke nesnošljivosti, a onda i rata,

valja tražiti drugdje. Autoritarna politička kultura omogućila je lako i brzo prihvaćanje binarnog modela interpretacije socijalne i političke zbilje prema načelu mi/oni, što će aktivirati predrasude, stereotipe i stigmatu o onima drugima/drugačijima. Takvo sociopsihološko ozračje pogodovalo je i napadima na pripadnike drugih nacionalnih skupina, što je rezultiralo destrukcijom mreže primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama. Iako su liberalizam i marksizam pretpostavljali odumiranje nacionalizma, raspad socijalizma omogućio je da nacionalizam postane dominantni motiv kolektivne akcije. Unutar sociološke analize potrebno je učiniti razliku između nacionalizma kao ideologije i nacionalnog identiteta kao osjećaja pripadnosti skupini. Iako u identitetskom polju egzistiraju različiti subidentiteti: spol, prostorna i klasna pripadnost, religija i nacija, u raznim okolnostima pojedine dimenzije identiteta bivaju mobilizirane i zauzimaju veći dio tog polja. Paradigmatičan je slučaj s nacionalnim identitetom devedesetih kada on potiskuje sve ostale i postaje jedino mjerilo nečije osobnosti. Socijalna interakcija u lokalnim zajednicama umjesto višestrukih linija funkcionira uglavnom preko nacionalne, što je čini vrlo krhkom. Ukupna situacija izrazito je napeta pa mreža primarnih socijalnih odnosa puca po svim šavovima.

U poslijeratnom razdoblju formira se novi društveni sustav. D. Sekulić i Ž. Šporer analiziraju formiranje poduzetničke elite. Na sceni je politički a ne poduzetnički kapitalizam, čija je najbolja metafora teza o hrvatskom društvu sa »200 bogatih obitelji«. Kako primjećuju autori, nova kapitalistička klasa nastaje uglavnom prijelazom klase kolektivnih vlasnika iz socijalizma u privatne vlasnike, što je pretpostavljalo i prijelaz iz SKH/SDP u novu vladajuću stranku, HDZ. Glavni resurs nije kulturni kapital ili menadžerska sposobnost, nego politička lojalnost novim vlastodršcima.

Knjiga D. Sekulića i autora *Sukobi i tolerancija* predstavlja vrlo vrijedan analitički doprinos spoznaji i razumijevanju strukturalnih dimenzija i dinamike socijalnih procesa u bivšem jugoslavenskom sociopolitičkom prostoru, s naglaskom na hrvatsko društvo/hrvatsku državu. Analiza suodnosa nacionalizma i demokracije, sukoba i tolerancije,

važan je doprinos fondu hrvatske sociologije u tranzicijskome razdoblju.

Dragutin Babić
Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb